

ΤΡΥΦΩΝΟΣ Π. ΤΣΟΜΠΙΑΝΗ, Δρ Θ.

ΛΟΓΟΣ ΕΝ ΑΗΧΩ ΦΩΝΗ
ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΚΗΡΥΓΜΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2008

ΤΡΥΦΩΝΟΣ Π. ΤΣΟΜΠΑΝΗ, Δρ Θ.

ΛΟΓΟΣ ΕΝ ΑΗΧΩ ΦΩΝΗΣ
ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΚΗΡΥΓΜΑ

Α' ΕΚΔΟΣΗ 2008

Έκδοτική παραγωγή
Γραφικές Τέχνες - Έκδόσεις ΜΥΓΔΑΟΝΙΑ
Αθανάσιος Καγιάς & Σία Ο.Ε.
Δαβάκη 18, 570 09 Καλοχώριον Θεσσαλονίκης
Τηλ.: 2310 754 254 - Fax: 2310 754 558
e-mail: kagias@otenet.gr
www.ekdoseismygdonia.gr

Ἡ εἰκόνα, γράφει ὁ Λεωνίδας Οὐσπένσκυ, «μᾶς ἀνοίγει μιὰ ἀπέραντη θέα ποὺ ἀγκαλιάζει ὅλο τὸν κόσμο, τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον μέσα σ' ἓνα συνεχὲς παρόν. Καὶ ἡ ἀνθρώπινη δημιουργία, ὅσο φτωχὲς καὶ ἂν εἶναι οἱ δυνατότητές της, χρησιμεύει στὴν Ἐκκλησία σὰν γλῶσσα γιὰ ν' ἀποκαλύψει στὸν κόσμο τὸ μυστήριό τοῦ μέλλοντος αἰῶνος»¹.

Τὸ γεγονός αὐτὸ καταγράφει μὲ τὸν πιὸ ἐναργῆ καὶ δυναμικὸ τρόπο ἡ θεολογία ποὺ διετύπωσε ἡ Ζ' οἰκουμένη συνόδος (787), ἀλλὰ καὶ ἡ συνόδος ποὺ καθιέρωσε τὸ 843 τὴν «ἐορτὴ τῆς Ὁρθοδοξίας». Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας συχνὰ ἐπισημαίνουν ἓναν ἀπεικονιστικὸ χαρακτήρα τῆς θείας λατρείας καὶ μὲ προεξάρχοντα τὸν ἅγιο Χρυσόστομο τονίζουν ἰδιαίτερα τὴ δύναμη τῆς εἰκόνας καὶ τῆς παροντοποίησης τοῦ παρελθόντος. Ὁ λόγος τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου εἶναι λόγος γεμάτος εἰκόνες καὶ συμβολισμούς, τόσο στὸ κείμενο τῆς θείας λειτουργίας², ὅσο καὶ στὰ ἄλλα κείμενά του, ὅπου γράφει: «πάρεστιν ὁ Χριστός, καὶ νῦν ἐκεῖνος ὁ τὴν τράπεζαν διακοσμήσας ἐκείνων, οὗτος καὶ ταύτην διακοσμεῖ νῦν· οὐδὲ γὰρ ἄνθρωπος ἔστιν ὁ ποιῶν τὰ προκείμενα γενέσθαι σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἀλλὰ αὐτὸς ὁ σταυρωθεὶς ὑπὲρ ἡμῶν Χριστός. Σχῆμα πληρῶν ἔστηκεν ὁ ἱερεὺς, τὰ ῥήματα φθεγγόμε-

1. Λ. Οὐσπένσκυ, *Ἡ θεολογία τῆς εἰκόνας*, ἐκδ. Ἄρμος, Ἀθήνα 1993, σ. 487.

2. Βλ. Εὐχὲς τῆς Μικρῆς καὶ Μεγάλης Εἰσόδου τῆς Θ. Λειτουργίας ἁγ. Χρυσοστόμου.

νος εκείνα: ἡ δὲ δύναμις καὶ ἡ χάρις Θεοῦ ἐστὶ»³.

Τὸ ἴδιο ἐπισημαίνουν καὶ ὁ Θεόδωρος Μοψουεστίας καὶ ὁ Θεόδωρος Ἀνδίδων ἀργότερα, ὅτι κάθε φάση τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ θὰ πρέπει νὰ ἐξεικονίζεται στὴν εὐχαριστιακὴ τελετουργία⁴, καὶ τοῦτο ἐπιτυγχάνεται ὄχι μόνο μέσα ἀπὸ τὰ λειτουργικὰ-ὕμνολογικὰ κείμενα ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν ὅλο διάκοσμο τοῦ ναοῦ. Ἡ Νέα Ἐκκλησία ἐμφανίζεται ὡς ἓνας ἱεραρχικὰ διατεταγμένος κόσμος⁵, στὸν ὁποῖο κυρίαρχη θέση κατέχουν ὁ Χριστός, ἡ Θεοτόκος, οἱ οὐράνιες καὶ ἀγγελικὲς δυνάμεις.

Ἀπὸ τὸν 9ο μὲ 10ο αἰώνα ἀρχίζει νὰ φαίνεται ἐντονότερα αὐτὸς ὁ ἀφηγηματικὸς χαρακτήρας τῆς εἰκονογραφίας, ἀφοῦ τὰ θέματα ποὺ κυριαρχοῦν στὴ «διακόσμηση» τῶν ναῶν εἶναι ἡ ἱστορία θεμάτων ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ Δωδεκαόρτου, ἀλλὰ καὶ θεμάτων ποὺ δὲν ἔχουν ἑορτολογικὸ χαρακτήρα καὶ ἀπλὰ καταγράφουν ἱστορικὰ γεγονότα. Τὸ ἴδιο θὰ συμβεῖ καὶ μὲ τὴν ἐξέλιξη τοῦ λεγόμενου λειτουργικοῦ εἰκονογραφικοῦ κύκλου, ὅπου ἐκεῖ πλέον ἔχουμε μιὰ εἰκαστικὴ ἱστορία τοῦ εὐχαριστιακοῦ γεγονότος καὶ κυρίως τῆ διαρκῆ μνήμη «πάντων τῶν ὑπὲρ ἡμῶν γεγεννημένων, τοῦ Σταυροῦ, τοῦ Πάθους, τῆς τριημέρου Ἀναστάσεως, τῆς εἰς Οὐρανοὺς ἀναβάσεως, τῆς ἐκ

3. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Περὶ τῆς Ἰούδα προδοσίας*, PG 49, 382B.

4. Θεοδώρου Μοψουεστίας, *Ὁμιλίες* 15, ἔκδ. R. Tonneau-R. Devreesse, *Les homélies Catechetiques de Theodore de Mopsuestie* [Studi e Testi 145] Vaticano 1949. Ἐπίσης βλ. Θεοδώρου Ἀνδίδων, *Προθεωρία κεφαλαιώδης περὶ τῶν ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ γινομένων συμβόλων τε καὶ μυστηρίων*, PG 140, 417-468, βλ. καὶ Σούλτς, *Ἡ βυζαντινὴ λειτουργία*, μτφρ. π. Δ. Τζέρπος, ἔκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1997, σ. 127.

5. Σούλτς, ὁ.π., σ. 128.

δεξιῶν καθέδρας, τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν παρουσίας»⁶. Ἔτσι ἡ Ἐκκλησία γίνεται «ἐπίγειος οὐρανὸς ... ἀντιτυποῦσα τὴν σταύρωσιν καὶ τὴν ταφὴν καὶ τὴν ἀνάστασιν», ὅπως γράφει ὁ ἅγιος Γερμανός⁷.

Ἡ ἀνταπόκριση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ λειτουργικὰ κείμενα, τὸν εὐαγγελικὸ λόγο καὶ τὴν εἰκονογραφία εἶναι βασικὴ καὶ πάγια ἀρχὴ τῆς ἱερῆς τέχνης ποὺ καλλιεργήθηκε ἀπὸ τοὺς πρώτους αἰῶνες τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ εἰκόνα γίνεται ὑπόμνημα τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν λειτουργικῶν ὕμνολογικῶν κειμένων, καὶ ἄλλοτε μὲν ἐρμηνεύει τὸν λόγο, ἄλλοτε τὸν ὑπογραμμίζει ἐντονότερα καὶ ἄλλοτε βοᾷ ἀφώνως μέσα ἀπὸ τὴ συμφωνία χρωμάτων καὶ σχημάτων, τὸν λόγο τῆς Ἀληθείας, τὸν λόγο τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Χριστοῦ καὶ τὸ σωτήριο γεγονός τῆς θείας Οἰκονομίας.

Οἱ Πατέρες, γινώστες αὐτῆς τῆς πρακτικῆς καὶ τῆς ὠφελιμότητος τῆς εἰκόνας γιὰ τὸν ἄνθρωπο, συχνὰ ἐκφράστηκαν μὲσω τῶν εἰκόνων καὶ δὲν ἦταν λίγες οἱ φορὲς ποὺ τόνισαν στὴν κηρυκτικὴ τους διακονία τὴ σημασία τῆς τέχνης γιὰ τὴ ζωὴ τῶν πιστῶν.

Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε μόνο τὴν περιγραφή τῶν χριστιανικῶν Βασιλικῶν στὶς Ἀποστολικὲς Διαταγές, τὶς πληροφορίες ποὺ δίνει ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας⁸ στὴν Ἐκκλησιαστικὴ του ἱστορία, τὴν περιγραφή τῆς Βασιλικῆς τῆς Τύρου καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως στὰ Ἱεροσόλυμα, τὸ

6. *Εὐχὴ ἀναφορᾶς* τῆς Θείας Λειτουργίας ἀγ. Ι. Χρυσοστόμου.

7. Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως, *Ἱστορία ἐκκλησιαστικὴ καὶ μυστικὴ θεωρία*, PG 98, 381 κ. ἐξ.

8. Εὐσεβίου Καισαρείας, *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου Βασιλέως*. Λόγος Γ', PG 20, 1096.

Ἐγκώμιον τοῦ Χορικίου Γαζαίου⁹ εἰς τὸν Μαρκιανὸν ἐπίσκοπο Γάζης, τὸ Περί κτισμάτων κείμενο τοῦ Προκοπίου¹⁰, τὴν Ἐκφραση τῆς Ἁγίας Σοφίας τοῦ Παύλου Σιλεντιαρίου¹¹, τὴν Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία καὶ μυστικὴ θεωρία ποῦ ἀποδίδεται στὸν Γερμανὸ Κωνσταντινουπόλεως¹², τὶς Μυσταγωγικὰς κατηγήσεις τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἱεροσολύμων¹³, τὰ ὑπέροχα κείμενα τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου Κύπρου¹⁴, τὴν Ἐπιστολὴ τοῦ ἁββᾶ Νείλου πρὸς τὸν ἑπαρχὸν Ὀλυμπιόδωρον¹⁵, ὅπου ἀναφέρεται σὲ θέματα παράδοσης καὶ εἰκονογραφίας, ἀκόμα καὶ λόγους τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου¹⁶, Μ. Βασιλείου¹⁷ καὶ Γρηγορίου Θεολόγου¹⁸, καθὼς καὶ τὰ κείμενα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ¹⁹ καὶ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου²⁰, καὶ μιὰ ἀτέλειωτη

9. Χοροίκιος Γαζαῖος, Ἐγκώμιον εἰς Μαρκιανὸν Γάζης, βλ. Κ. Καλοκύρη, Πηγαὶ Χριστιανικῆς Αρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 46.

10. Προκοπίου Καισαρείας, Μυστικὴ Ἱστορία, Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων, PG 89, 170 κ.ἑξ.

11. Παύλου Σιλεντιαρίου, Ἐκφρασις τῆς Ἁγίας Σοφίας, PG 86, 2133 κ.ἑξ.

12. Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ.π., 381 κ.ἑξ. 384D.

13. Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Κατηγήσεις (σποραδικὰ στίς Α', Β' καὶ Γ'), PG 33, 1077-1084.

14. Ἐπιφάνιος Κύπρου, Εἰς τὸ Μέγα Σάββατον, PG 43, 452-464.

15. Νείλου Μοναχοῦ, Ὀλυμπιόδωρῳ Ἐπάρχῳ, PG 79, 577-580.

16. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον, Ὁμιλ. 49, 4, PG 58, 504.

17. Μ. Βασιλείου, Εἰς τοῦ μ' μάρτυρας, PG 31, 509 κ.ἑξ. καὶ Ὁμιλία Γ' εἰς τὴν ἑξαήμερον, PG 29, 52.

18. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος Ε', λβ', PG 36, 173.

19. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Λόγοι ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνων, PG 94, 1232 κ.ἑξ.

20. Θεοδώρου Στουδίτου, Κατὰ εἰκονομάχων λόγος ἀντιρητικὸς α', PG 99, 328 κ.ἑξ.

σειρὰ ἀναφορῶν σὲ λόγους καὶ ἐπιστολὰς Πατέρων καὶ ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας μας.

Στὰ κείμενα αὐτὰ φαίνεται ἡ πρόθεση τῶν συγγραφέων νὰ διδάξουν ὄχι μόνο τὸν λόγο τῆς χάριτος, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὴ χρήση τῶν εἰκόνων ὡς ἐποπτικῶν μέσων νὰ παραδώσουν στὸν λαὸ τὴν αἰσθητικὴ, τὸ ἦθος, τὸ ἀσκητικὸ ἰδεῶδες, τὸ μαρτυρικὸ φρόνημα. Τὰ μέλη τῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητος συνέρχονται στὸ ναὸ μὲ σκοπὸ τὴ συμμετοχὴ τους στὴν κοινὴ λατρεία καὶ μὲ στόχο τὴ σωτηρία τους. Αὐτὴ ἦταν ἡ ἀγωνία τῶν ἁγίων Πατέρων μας καὶ αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀγωνία καὶ ἡ μέριμνα τῶν συγχρόνων ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας.

Εἶπαμε πὼς στὸ ὀρθόδοξο ναὸ τὰ πάντα ἀλληλοπροϋποτίθενται καὶ ἀλληλοπεριχωροῦνται, συνυπάρχουν καὶ συλλειτουργοῦν στὸ μυστήριό τῆς σωτηρίας, τὸ καθένα μὲ τὸν δικό του τρόπο. Κοιτάξτε λίγο τὴ διάταξη τοῦ ναοῦ στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία. Ἡ ὅλη τελετουργία τῆς θείας Εὐχαριστίας εἶχε δύο κέντρα: τὸν κυρίως ναὸ, μὲ τὸν ἄμβωνα στὸ κέντρο, ὅπου καὶ ἦταν συναγμένο τὸ πλῆθος τῶν πιστῶν καὶ τῶν κατηχουμένων, καὶ τὸ δεύτερο μέρος ἦταν ἡ ἁγία Τράπεζα. Στὸ πρῶτο γινόταν ἡ ἀκρόαση τῆς Γραφῆς καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων καθὼς καὶ τὸ κήρυγμα, δηλαδὴ ἡ διερμηνεία τοῦ λόγου τῶν Γραφῶν καὶ ὡς φυσικὴ συνέχεια ἐρχόταν ἡ θεία Εὐχαριστία²¹.

Σήμερα, ἀρκετοὺς αἰῶνες μετὰ τὴν πρώτη ἀκμὴ, τὸ πρῶτο μέρος ἔχασε τὴν αἴγλη του, ἀφ' ἑνὸς γιατί ὁ ἄμβωνας ἔπαψε νὰ εἶναι τὸ κέντρο τῆς «εὐχαριστίας τοῦ κεκλασμένου λόγου»²² καὶ ἀφ' ἑτέρου γιατί τὸ κήρυγμα ἔχα-

21. Ἰωάννου Ζηζιούλα, Μητρ. Περγάμου, Εὐχαριστίας Ἐξεμπλάριον, Μέγαρο Ἀττικῆς 2006, σ. 75.

22. Γεωργίου Μεταλληνοῦ, Ἡ θεολογικὴ μαρτυρία τῆς

σε τὸν μυσταγωγικὸ καὶ παιδευτικὸ του χαρακτήρα.

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τῶν ἀποστολικῶν καὶ εὐαγγελικῶν περικοπῶν ὁ ἱερεὺς διαβάξει τὴν εὐχή, «ἔλαμψον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, φιλόανθρωπε Δέσποτα, τὸ τῆς σῆς θεογνωσίας ἀκήρατον φῶς καὶ τοὺς τῆς διανοίας ἡμῶν διανοίξον ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν τῶν εὐαγγελικῶν σου κηρυγμάτων κατανόησιν. . . »²³. Γιατί ἄραγε ὁ ἱερεὺς συγγραφέας τῆς εὐχῆς νὰ ζητᾷ τὴ διάνοιξη τῶν ὀφθαλμῶν γιὰ κάτι ποὺ λογικὰ εἶναι μόνο ὑπόθεση ἀκοῆς ἢ διανοητικῆ; Εἶναι σίγουρο πῶς καὶ ὁ ἅγιος Χρυσόστομος καὶ οἱ ἄλλοι μυσταγωγοὶ Πατέρες ζοῦσαν τὸν Θεὸ στὴ θεία Λειτουργία, μὲ ὅλες τους τὶς αἰσθήσεις, καὶ φυσικὰ ἡ ὄραση δὲν μποροῦσε νὰ ὑστερήσει σ' αὐτὴ τὴ μέθεξη τῶν θείων γεγονότων. Μὴ ξεχνᾶμε πῶς ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι ὁ «λύχνος τοῦ σώματος» καὶ ἐὰν αὐτὸς εἶναι καθαρὸς τότε ὅλο τὸ σῶμα εἶναι καθαρὸ, ἐὰν δὲ εἶναι φωτεινός, τότε ὅλο τὸ σῶμα εἶναι φωτεινὸ καὶ μετέχει τοῦ θείου φωτισμοῦ²⁴. Γι' αὐτὸ τὰ κείμενα τῶν ἁγίων βροῦνται ἀπὸ λόγο ἀπεικονιστικὸ, ἀλλὰ καὶ ὁ ναὸς μέσα ἀπὸ τὶς μορφές τῶν ἱστορημένων προσώπων καὶ γεγονότων συμπληρώνει τὸ ἔργο τῆς διδασχῆς. «Ἄ γὰρ ὁ λόγος τῆς ἱστορίας διὰ ἀκοῆς παρίστησιν, ταῦτα γραφικὴ σιωπῶσα διὰ μιμήσεως δείκνυσι»²⁵.

Θεωροῦμε λοιπὸν ὅτι τὰ χαρίσματα ποὺ ἔδωσε ὁ Θεὸς στὸν ἄνθρωπο καὶ τὰ καλλιέργησε πρὸς σωτηρίαν τώρα ἔρχονται καὶ σ' Αὐτὸν τὸν ἴδιο τὴν «εὐχαριστίαν προσάγουν» ἢ ἀρχιτεκτονικὴ τὸν ναό, ἢ μουσικὴ τὴ μελωδία, ἢ ποίηση τὸν ὕμνο, ἢ γλυπτικὴ τὸν ἄμβωνα καὶ τὸ κιβώριο,

ἐκκλησιαστικῆς λατρείας, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1995, σ. 143.

23. Εὐχή πρὸ τῶν ἀναγνωσμάτων τῆς Θείας Λειτουργίας.

24. Ματθ. ζ', 22.

25. Μ. Βασιλείου, *Εἰς τοὺς μ' μάρτυρας*, PG 31, 509A.

ἢ ζωγραφικὴ τὴ θεὰ τῶν «οὐχ ὀρωμένων» καὶ ὅλα αὐτὰ μαζί δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἢ ἀντήρηση τῆς οὐράνιας μελωδίας, τὴν ὁποία οἱ «τὰ μέλη πλέξαντες» πατέρες καὶ μαῖστορες μετέφεραν στὴν ἐπίγεια λατρεία μας. Γι' αὐτὸ παρατηρεῖ ὁ κάθε πιστὸς πῶς ἡ τέχνη μέσα στὴν Ἐκκλησία ἀποκτᾷ ρυθμὸ, μέλος, τάξη, κάλλος καὶ πῶς διατηρεῖ μιὰ ὁμοουσιότητα μὲ τὸ δόγμα καὶ τὴν πίστη²⁶.

Ἄν ὅλη ἡ ἐκκλησιαστικὴ λατρεία φαίνεται νὰ κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸν συμβολισμό τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, τοῦτο εἶναι κατ' ἐξοχὴν αἰσθητὸ στὴν ἐμπειρία τοῦ εἰκονογραφημένου ὀρθόδοξου ναοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας εἶναι εἰκονιστικὴ, οἱ εἰκόνες εἶναι τὸ ἐκφραστικώτερο καὶ δυναμικώτερο μέσο τῆς λειτουργικῆς θεολογίας, καὶ ὁ ἀσφαλέστερος δρόμος πρὸς τὴ θεία γνώση²⁷. Ἄλλωστε γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἀκριβῶς ἡ Ἐκκλησία πολέμησε τοὺς εἰκονοκλάστες, γιὰτὶ μέσα στὴν ἐγωτικὴ τους αὐτάρχεια καὶ μανία θέλησαν νὰ καταργήσουν τὴν εἰκόνα καὶ νὰ ὑποτιμήσουν τὸν ρόλο τῆς στὴν πνευματικὴ σχέση κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου²⁸.

Αὐτὴ λοιπὸν τὴν εἰκόνα, τὸ «γλωττοφόρον βιβλίον» τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ διδάσκει τὴν ἄλλη βιοτή, στὶς μέρες μας τὴν ἔχουμε ὑποτιμήσει μὲ μιὰ ἄλλου εἴδους «εἰκονοκλαστικὴ πρακτικὴ», τὴν τοποθετήσαμε στὸ περιθώριο τῆς ζωῆς, παρὰ τὸ ὅτι ἡ τάξη τῆς λατρείας ἐπιβάλλει τὴ χρῆση τῆς στὴ λατρεία, τὴν τοποθέτησή της στὸ κέντρο τῆς σύναξης γιὰ νὰ τιμηθεῖ προσκυνηματικὰ τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς, τὴν περιφορὰ τῆς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ναοῦ, τὴ

26. Γεωργίου Μεταλληνοῦ, ὁ.π. σ. 147.

27. Ὁ.π., σ. 149.

28. Ὁ.π.

θυμίασή της, τὴν τιμητικὴ τῆς προσκύνησης. Ἐπιπλέον καὶ κυριώτερο, πάψαμε νὰ τὴν χρησιμοποιοῦμε ὡς ἐποπτικὸ μέσο διδασκαλίας στὸ κήρυγμά μας, ὡς ὑπόμνημα στὴν Ἁγία Γραφή, ὡς ἐρμηνεία στὴν ἑορτή, ὡς θεολογικὸ σχόλιο στὸν ὕμνο, ὡς ἁγιασμὸ στὰ «ὄμματα τῶν ὁρώντων»²⁹.

«Ἡ θεία Εὐχαριστία εἶναι εἰκόνα τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, εἰκόνα τῶν ἐσχάτων. Τίποτα δὲν εἶναι τόσο φανερό στὴν ὀρθόδοξη λειτουργία ὅσο αὐτό»³⁰. Καὶ ὁμως στὶς μέρες μας φαίνεται νὰ λησμονήθηκε αὐτὴ ἡ ὄντολογικὴ σχέση εἰκόνας καὶ λατρείας ἢ, ἂν θέλετε, αἰσθητικῆς καὶ ὀνολογίας καὶ μᾶλλον «δὲν ἔχει ἀναπτυχθεῖ ἐπαρκῶς καὶ δὲν ἔχουν ἐξαχθεῖ οἱ αἰσθητικὲς συνέπειες τῆς θεολογίας μας»³¹.

Ζώντας σὲ μιὰ ἐποχὴ εἰκονιστικὴ, ἀλλὰ καὶ εἰκονοκλαστικὴ συγχρόνως, πιθανὸν νὰ διστάζουμε νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴν εἰκόνα καὶ τὸν λόγο τῆς ὡς τρόπο ἀγωγῆς, γιατί μᾶς φοβίζει ὁ γενικὸς ξεπεσμὸς τῆς εἰκόνας καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς αἰσθητικῆς καὶ τοῦ μέτρου. Ἐνῶ ὅλοι πιστεύουν ὅτι «μιὰ εἰκόνα εἶναι ἴση μὲ χίλιες λέξεις», οἱ ἱεροκήρυκες θεωροῦν πῶς ἡ εἰκόνα ἔχασε τὴ δύναμη τοῦ λόγου τῆς, ἐξαιτίας μᾶλλον «τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων».

Ὅμως ἡ εἰκόνα εἶναι μιὰ ζωντανὴ γλώσσα, ἰσότιμη μὲ τὸν πατερικὸ λόγο, καὶ μάλιστα πιὸ ἄμεση γιὰ τὸν λαό. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι ἀποκόπτεται ἀπὸ τοὺς Πατέρες, ἐπειδὴ δὲν κατανοεῖται ἡ γλώσσα καὶ τὰ διδάγματα

29. *Συνοδικὸν τῆς Ὀρθοδοξίας, Τριῶδιον*, ἐκδ. Φῶς, 1992. σ. 155

30. Ἰωάννη Ζηζιούλα, «Εὐχαριστία καὶ Βασιλεία», *Σύναξη* 49 (1994) 7.

31. Μ. Σκλήρη, Συμβολὴ στὴ διδασκτικὴ τῆς βυζαντινῆς εἰκόνας, *Σύναξη* 13 (1985) 95.

τῆς; Ὅσο ἀναγκαῖα εἶναι ἡ μελέτη τῶν πατερικῶν λόγων καὶ τῆς Γραφῆς, τόσο χρήσιμη θεωρεῖται καὶ ἡ σπουδὴ τῆς γλώσσας τῶν εἰκόνων.

Ἄς μὴ λησμονοῦμε πῶς ἡ ὀρθόδοξη ἄσκηση εἶναι ἐκείνη ποὺ ἔκαμε νὰ γεμίσουν οἱ τοῖχοι καὶ τὰ τόξα καὶ οἱ τροῦλοι τῶν ναῶν μας μὲ εἰκόνες ἁγίων καὶ μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα πρέπει νὰ βλέπουμε καὶ ἐμεῖς ὅλοι τὶς τοιχογραφίες καὶ τὶς εἰκόνες τῶν ἁγίων μας καὶ αὐτὸ τὸ ἀσκητικὸ καὶ ἡρωϊκὸ πνεῦμα εὐχόμεσθε νὰ ἐμπνέει ὅλους τοὺς πιστοὺς. Ἡ ὀρθόδοξη εἰκόνα, ἐπομένως, δὲν διανθίζει ἀπλὰ τὴ θεωρία μὲ τὴν πράξη τῆς ζωῆς τῶν ἁγίων, ἀλλὰ καλεῖ τοὺς πιστοὺς καὶ τοὺς θεατὲς νὰ σταθοῦν κριτικὰ ἀπέναντι στὴν ποικιλότητα τῶν εἰκόνων ποὺ πλημμυρίζουν τὴ ζωὴ μας.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπανεύρει ἡ εἰκόνα τὸν διδασκτικὸ τῆς χαρακτήρα, νὰ συνειδητοποιήσει ὁ πιστὸς ὅτι βρῖσκεται μέσα στὸ σπίτι του, στὸ σπίτι τοῦ Θεοῦ πατέρα, ὅπου τελεῖται ἡ θεία Λειτουργία καὶ αὐτὸς εἶναι ἓνας συνδαιτημόνας ἀνάμεσα στοὺς τόσους ἄλλους ποὺ ζοῦν ἢ θριαμβεύουν στὸν οὐρανό, καὶ σ' αὐτὴ τὴ σύναξη ζεῖ καὶ πορεύεται μέσα στὸν ἀναστάσιμο χωροχρόνο τῆς Βασιλείας³².

Ἡ ὀρθόδοξη εἰκονογραφία βρῆκε σοφοὺς τρόπους νὰ παραστήσει τὴ μεταμόρφωση τοῦ κόσμου, τῆς κτίσης καὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ χρησιμοποιεῖ ἴσως τὴν πιὸ αἰσθητὴ καὶ βέβαιη γλώσσα γιὰ νὰ δείξει τὸ τέλος, τὸ φτάσιμο στὴν κατὰ Χριστὸν ζωὴ, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κτίσης. «Ὁ ὀρθόδοξος ζωγράφος ἔχει μιὰ ἰδιάζουσα ὄραση ποὺ προβάλλει

32. Στ. Σκλήρη, *Ἐν ἐσόπτρῳ*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 1992, σ. 186.

λει την ιστορία στα ἔσχατα. Βλέπει ιστορικά γεγονότα, ἀλλὰ πίσω ἀπ' αὐτὰ ὀραματίζεται τὸ ἔσχατολογικὸ τους «τέλος», τὴν ὀλοκλήρωσή τους»³³.

Στόχος του εἶναι νὰ μᾶς χειραγωγῆσει ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ δισκελίου καὶ τοὺς ἀγίους τῶν κάτω διαζωμάτων στὰ ψηλότερα διαζώματα τῶν τοιχογραφιῶν, νὰ μᾶς κάνει νὰ αἰσθανθοῦμε ὅτι εἴμαστε μέρος τῶν παραστάσεων τοῦ Δωδεαόρτου, προσκυνητὲς τῆς γέννησης, τὴν ὥρα ποὺ φάλλει ὁ φάλλτης τὸ «σήμερον γεννᾶται ἐκ Παρθένου», μέρος τῆς βάπτισης καὶ συνδαιτημόνες στὸν γάμο τῆς Κανᾶ, πανηγυρίζοντες στὴν εἴσοδο στὰ Ἱεροσόλυμα μετὰ βαΐων καὶ κλάδων, μαζί με τοὺς ἀκροατὲς νὰ γευόμαστε τὴν εὐλογία τῶν πέντε ἄρτων «ἐν τῇ ἐρήμῳ», νὰ μετέχουμε στὴν πορεία του πρὸς τὸ Πάθος, ἢ αὐτοὶ ποὺ ὡς ἄλλοι Θωμάδες ψηλαφοῦμε τοὺς τύπους τῶν ἡλῶν Του.

Εἶναι σημαντικό τοῦτο, γιατί ἡ παρουσία τοῦ πιστοῦ στὸν ναὸ καὶ ἡ σχέση του μετὰ τὴν εἰκόνα εἶναι ἓνα βασικὸ ὄντολογικὸ γεγονός, τὸ ὁποῖο βέβαια δὲν συνδυάζεται τόσο στὴν προσωπικὴ σχέση μετὰ τὴν εἰκόνα ὅταν τὴν προσκυνᾶ, ἀλλὰ στὸ ὅτι βρίσκεται μέσα στὸν ναὸ σὲ μιὰ σύναξη πιστῶν καὶ ἀγίων, σὲ μιὰ κοινωνία.

Πρέπει μέσα στὸν ναὸ νὰ γνωρισθεῖ μετὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς ἀγίους, νὰ δεῖ τοὺς ἀγίους ποὺ σχετίζονται μετὰ τὴν οἰκογένειά του, νὰ βρεῖ τὸν προστάτη του ἅγιο, τὸν πολιούχο τῆς πόλης του, τοὺς νεομάρτυρες τῆς πατρίδας του, μετὰ τὴν γραφικὴν τοπικὴν τους ἐνδυμασίαν ποὺ θὰ τοῦ θυμίζουν τὴν γτόπια παράδοση καὶ τὴν ἱστορία τοῦ γένους, νὰ βρεῖ τοὺς προσωπικοὺς του φίλους ποὺ θὰ τὸν συντροφεύουν στὶς ὥρες τῆς ἀγωνίας του ἢ τῆς χαρᾶς του, νὰ

33. Ὁ.π., σ. 221.

καταλάβει ὅτι ὅλοι οἱ εἰκονιζόμενοι εἶναι κομμάτι τῆς ζωῆς του καὶ πὼς καὶ ἡ δική του ζωὴ τείνει στὸ νὰ βρεῖ ἓνα χῶρο ἀνάμεσά τους.

Αὐτὴ τὴ ζωντανὴ αἴσθησις τῆς οἰκογένειας βιώνει ὁ καθένας μας, μέσα σὲ ἓνα μικρὸ ναὸ, ὅπου στοὺς τοίχους του ἱστοροῦνται οἱ μορφὲς τῶν ἀγίων, καὶ ὁ μικρῶν διαστάσεων χῶρος, καθὼς οἱ ἅγιοι ζωγραφίζονται στὰ φυσικὰ ἀνθρώπινα μέτρα, βοηθᾶ νὰ νοιώσουμε αὐτὴ τὴ σχέση, ἢ ὅποια γίνεται πολὺ κοντινὴ καὶ οἰκεία. Αἰσθάνεσαι σὰν νὰ συλλειτουργεῖς ἢ νὰ συμπάλλεις μαζί τους στὶς ἀκολουθίες, βρίσκεσαι δίπλα τους καὶ ἀκουμπᾶς τὰ ἄμφιά τους, βιώνοντας αὐτὴ τὴν τρυφερότητα ποὺ ζεῖς στὴ θεία λατρεία καθὼς προσεύχεσαι γιὰ ὅλους καὶ γιὰ ὅλα.

«Νοιώθεις πραγματικὰ ὅτι οἱ εἰκόνες μέσα στὸν ναὸ δὲν εἶναι μιὰ ἔγχρωμη πολυτέλεια γιὰ νὰ διακοσμεῖ τοὺς τοίχους καὶ νὰ ἀπομακρύνει τὸ αἶσθημα τοῦ ἄδειου καὶ τοῦ κενοῦ τῆς ἀνθρώπινης παρουσίας, ὅπως συμβαίνει στὸ σπίτι μας, ὅταν τὸ στολιζομε μετὰ τὴν φωτογραφίαν τῶν ἀγαπημένων μας προσώπων, ἀλλὰ εἶναι ἡ δυνατότητα ποὺ ἀποκτᾶ ὁ ἄνθρωπος νὰ πραγματώνει τὴν κοινωνία, νὰ καλλιεργεῖ μιὰ σχέση πραγματικὴ μετὰ τὸν συνάνθρωπο, μετὰ τὸ περιβάλλον, μετὰ τοὺς ἀγίους του»³⁴. Εἶναι αὐτὸ ποὺ γράφει ὁ Γ. Σεφέρης καὶ τὸ σχολιάζει εὐστοχα ὁ Γ. Κόρδης πὼς «ἡ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ ἔχει μιὰ ροπὴ πρὸς τὸ ζωντανό, τὸ πραγματικὸ, τὸ συγκεκριμένο, τὸ χειροπιαστό, τὴ ζωντανὴ λεπτομέρεια», ποὺ δὲν εἶναι ψιλὰ σημεῖα καὶ ἀφηρημένα σύμβολα κάποιων ποὺ προὔπηρξαν ἢ δὲν θὰ ξαναυπάρξουν, ἀλλὰ ἅγιοι συγκεκριμένοι, ὑπάρξεις μονα-

34. Γ. Κόρδης, Ἡ ζωγραφικὴ ὡς τρόπος, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2005, σ. 17

δικές, ζωντανοί, πού σέ κοιτοῦν κατάματα καί σέ καλοῦν νά ὑπερβείς τόν χῶρο καί τόν χρόνο ὅπως καί αὐτοί³⁵.

«Ἡ τέχνη ἐπομένως μέσα στήν Ἐκκλησία ἀποκτᾶ τόν καλὸ καί δημιουργικὸ της ρόλο, μὲ τὴν πρώτη σημασία τῆς λέξεως. Γίνεται δηλαδή διαδικασία μὲ τὴν ὁποία ὁ ζωγράφος ἀναλαμβάνει νά βρεῖ δεσμούς καί σχέσεις ἀνάμεσα σὲ μιὰ φυσικὴ μορφή καί στὸν θεατὴ, ἀναγκαίους τρόπους πού θὰ φέρουν σὲ σχέση τὸ ἔργο μὲ τὸν νοῦ, τὴν καρδιά, τὴν αἴσθηση τοῦ θεατῆ»³⁶. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ σχέση εἶναι πού χάθηκε σήμερα καί αὐτὴ πρέπει νά ἀναζητήσῃ καί νά ξαναβρεῖ ὁ πιστός.

Τὸ κήρυγμα, ἡ διδαχὴ καί ἡ κατὰ Χριστὸν ἀγωγὴ μποροῦν νά βοηθήσουν κάλλιστα. Δὲν εἶναι λίγες οἱ περιπτώσεις ὅπου οἱ ὀρθόδοξοι ἀγιογράφοι ἐμπνεύστηκαν καί ἱστορήσαν κάποια ἔργα τους μὲ ὁδηγὸ ὄχι μόνο τὸν εὐαγγελικὸ λόγο, ἀλλὰ τὸν ποιητικὸ λόγο τῆς ὑμνολογίας. Ἔτσι γνωστὲς παραστάσεις ὅπως τὸ θέμα «Ἐπὶ σοὶ χαίρει», τὸ «Τί σοὶ προσενέγκωμεν, Χριστέ», ὁ «Ἀκάθιστος ὕμνος», τὸ «Μέγας εἶ, Κύριε», τὸ «Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ» καί ἄλλα, μᾶς ἔδωσαν καταπληκτικὰ ἔργα ὅπου ἱστορεῖται μὲ κάθε λεπτομέρεια καί διαχρονικότητα τὸ ἱστορικὸ γεγονὸς τῆς ἐορτῆς. Ἐπίσης τὰ λειτουργικὰ κείμενα καί τὸ τυπικὸ ἐνέπνευσαν πολλὲς φορές τοὺς ζωγράφους στὸ ἔργο τους. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ τὴ «θεία Λειτουργία», τὴ «μεγάλη ψη τῶν Ἀποστόλων» καί τὴ «Μεγάλη εἴσοδος». Κυρίως ὅμως καί κατ' ἐξοχὴν οἱ ἀγιογράφοι προσπάθησαν νά ζων-

35. Ὁ.π., σ. 56 καί Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἡ τῶν εἰκόνων προσκύνησις θεοῦ καί φίλων θεοῦ ὀνόματι ἀγιαζομένων*, PG 94, 1300A.

36. Γ. Κόρδη, ὁ.π., σ. 56. πρβλ. τοῦ ἰδίου, *Ἡ παραμυθία τῆς καθ' ἡμᾶς ζωγραφικῆς*, ἐκδ. Ἀρμός, 2001, σ. 9-25.

τανέψουν τὸν εὐαγγελικὸ λόγο μέσα ἀπὸ τὰ σχήματα καί τὰ χρώματά τους. Τὸ Δωδεκάορτο κατέχει τὴν πρώτη θέση καί φυσικὰ ἀκολουθοῦν θέματα ἀπὸ τὴ ζωὴ καί τὰ θαύματα τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου, τῶν ἀποστόλων. Ἐπίσης, ὅταν τὸ ἐπιτρέπει ὁ χῶρος καί οἱ διαστάσεις τοῦ ναοῦ, ἱστοροῦνται καί σκηνές ἀπὸ τοὺς βίους τῶν ἁγίων.

Ὅλα αὐτὰ θὰ λέγαμε ὅτι ἀποτελοῦν ὄχι μόνο τὶς πηγές καί τὰ βοηθήματα γιὰ τὸ κήρυγμα, ἀλλὰ καί εἰκαστικὰ ὑπομνήματα, κυρίως ὅμως ἐποπτικὰ μέσα διδαχῆς. Πόσο σημαντικό εἶναι γιὰ ὄλους, κληρο καί λαό, ὅταν τὸ κήρυγμα ἔχει μυσταγωγικὸ καί λειτουργικὸ χαρακτήρα; Ἐπικεντρώνουμε τὸ ἐνδιαφέρον μας στήν εἰκόνα τῆς «κοινωνίας τῶν ἁγίων Ἀποστόλων», γιὰ νά διδαχτοῦμε ὄχι μόνο τὸ ἦθος, τὴ σεμνότητα καί τὴν εὐλάβειά της, ἀλλὰ καί τὸν πρακτικὸ τρόπο τῆς θείας μεταλήψεως. Πόσο ὠφελημένη θὰ ἔβγαινε ἡ Ἐκκλησία ἀν στρέφαμε τὸ βλέμμα μας στὴ συλλειτουργία τῶν ἁγίων ἱεραρχῶν, οἱ ὅποιοι σεβίζοντας καί πλήρεις «φόβου καί τρόμου» μετέχουν τοῦ εὐχαριστιακοῦ γεγονότος μὲ τάξη, ἱεροπρέπεια, εὐλάβεια, συνοχή, αἴσθησι κάλλους, περιβεβλημένοι τὶς ἀρχιερατικὲς τους στολές, χωρὶς νά προκαλοῦν μὲ πολυχρωμίες ἢ νά ἐνοχλοῦν μὲ τὴ στάση τους.

Ἡ παράσταση τῆς «οὐράνιας θείας λειτουργίας», ὅπου γύρω ἀπὸ τὸν δεσπότη Χριστό, ὁ ὁποῖος λειτουργεῖ μπροστὰ στὴν ἁγία Τράπεζα, βρίσκονται οἱ συλλειτουργοῦντες ἅγιοι ἄγγελοι μὲ τὰ ἱερατικά καί διακονικά τους ἄμφια, στολισμένοι μὲ τὴν οὐράνια ὁμορφιά, τοὺς διακόνους μὲ τοὺς ἀέρες καί τὰ ἱερά σκεύη, τὴν περιφορὰ τοῦ ἐπιταφίου - ἄμνου, τοὺς ὑποδιακόνους μὲ τὰ ριπίδια καί τὰ θυμιατά. Εἶναι ἡ παράσταση πού πραγματικὰ διδάσκει τὴν εὐταξία τῆς λατρείας καί ὅτι ὁ Θεὸς πού λα-

τρεύουμε «δὲν εἶναι ἀκαταστασίας, ἀλλὰ εἰρήνης καὶ τάξεως»³⁷.

Πρέπει νὰ διδαχθεῖ ὁ πιστὸς πὼς μέσα στὴ θεία Λειτουργία ὅλοι καὶ ὅλα εἰκονίζουσι κάτι· ὁ λαὸς ὁλόκληρη τὴν οἰκουμένη, ὁ ἐπίσκοπος τὸν βασιλέα Χριστό, οἱ ἱερεῖς τοὺς ἀποστόλους, οἱ διάκονοι τοὺς ἀγγέλους. Πρέπει νὰ συνειδητοποιήσει ὁ λαὸς ὅτι αὐτὸ ποὺ συμβαίνει στὸν οὐρανὸ —καὶ εἰκαστικὰ ἀποδίδεται στὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ βήματος— γίνεται κάθε φορά στὴ δική του ἐνοριακὴ σύναξη, ὅπου ὁ ἐπίσκοπός του εἶναι εἰκόνα Θεοῦ, ὁ ἐφημέριός του ἀπόστολος Χριστοῦ καὶ αὐτὸς τέκνο τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ³⁸. Μόνο ἔτσι μπορεῖ νὰ συλλάβει τὸ νόημα καὶ νὰ βιώσει τὴ θεία Λειτουργία σὲ ὅλη τῆς τὴν ἔνταση, νὰ συμπάλλει, νὰ προσευχηθεῖ γιὰ ὅλο τὸν κόσμον, νὰ νοιώσει τὸ ρίγος τῆς ἀδελφότητος στὴν ἀπαγγελία τοῦ «Πάτερ ἡμῶν...», νὰ ἀγκαλιάσει τὸν ἀδελφὸ του στὸ «ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους», μόνον τότε ξαναβρίσκει τὸ πραγματικὸ νόημα τῆς ζωῆς του.

Δυστυχῶς αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐξεικονισμοῦ ἀτόνησε, καὶ ἀπὸ τότε ποὺ ἀτόνησε χάθηκε ἡ ἐνότητα τῆς λειτουργικῆς κοινωνίας.

Οἱ Προτεστάντες ἀπέριψαν τὸν εἰκονισμό καὶ ὑπερόνισαν τὸν λόγο, μὲ συνέπεια νὰ καλλιεργήσουν ἄλλη ἀντίληψη περὶ ἱερωσύνης καὶ λειτουργῶν³⁹. Τὸ ἴδιο ἔκαναν καὶ οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ, οἱ ὁποῖοι μετέτρεψαν τὴν εἰκόνα σὲ στοιχεῖο τῆς διακόσμησης τοῦ ναοῦ, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ὅμως στὴν Ὁρθόδοξη παράδοση ἡ

37. Συμεὼν Θεσσαλονίκης, *Διάλογος*, PG 155, 680 κ.έξ.

38. Ἰωάννη Ζηζιούλα, *Εὐχαριστίας Ἐξεμπλάριον*, σ. 81.

39. Ὁ.π., σ. 82.

εἰκόνα ἔχει ἀκόμα τὴ δική της οὐσιαστικὴ διακονία. «Ἡ εἰκόνα δὲν ἀποτελεῖ τὴν ἀπλή εἰκονογράφηση τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀλλὰ εἶναι μιὰ γλώσσα ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴ γλώσσα τῆς Γραφῆς, καὶ εἶναι ἰσότιμη μ' αὐτήν»⁴⁰. Πρέπει μάλιστα νὰ τονίσουμε πὼς ἡ εἰκόνα ἔχει κάποιες δυνατότητες ποὺ δὲν ἔχει ὁ λόγος. Εἶναι κατ' ἀρχὴν ἐκφραστικὸ μέσο πρὶν ἄμεσο ἀπὸ τὸν λόγο. Ὁ λόγος πολλὰς φορές πλατιάζει καὶ ἴσως φλυαρεῖ. Ἡ εἰκόνα εἶναι πλατύτερη τοῦ λόγου ἀλλὰ συγχρόνως καὶ λακωνικὴ. Σὲ μιὰ εἰκόνα μποροῦμε νὰ δοῦμε ὅ, τι ἐκφράζει μιὰ λειτουργία καὶ μιὰ γιορτὴ, μὲ πολὺ ἄμεσο καὶ σύντομο τρόπο⁴¹.

Ἄς λάβουμε γιὰ παράδειγμα τὴν εἰκόνα τῆς Γέννησης τοῦ Χριστοῦ· στὸ θέμα αὐτὸ συνυπάρχουν γεγονότα ποὺ ἐξελίχθησαν σὲ διαφορετικὸ χρόνο, ὅμως ὁ ζωγράφος μὲ τὴν διαχρονικὴ του ἰσότηρηση συνοψίζει τὸ γεγονὸς τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως σὲ μιὰ μόνον εἰκόνα, γιὰ αὐτὸ τελικὰ εἶναι τὸ οὐσιώδες. Τὸ σπήλαιο, ἡ σκοτεινιά του (σύμβολο τῆς πνευματικῆς κατάστασης τῆς ἐποχῆς), ἡ φάτνη μὲ τὸ σπαργανωμένο βρέφος, ὁ ὄνος καὶ ὁ βοῦς (ἀναφορὰ σὴν προφητεία τοῦ Ἡσαΐα 1, 3), ἡ Θεοτόκος κυρίαρχη μορφή στὴν εἰκόνα, οἱ ἄγγελοι καὶ ἡ συνομιλία τους μὲ τοὺς ἀγραυλοῦντες ποιμένες, τὸ λουτρὸ τοῦ παιδίου, ὁ Ἰωσήφ καὶ ὁ πειρασμὸς του, ἡ πορεία τῶν μάγων καὶ ἡ προσκύνησή τους, ὅλα μαζί μὲ τὴ συνεργασία προφητῶν, ὑμνογράφων, ποιητῶν, πατέρων, εὐαγγελιστῶν καὶ διὰ τῆς χειρὸς τοῦ ταπεινοῦ ζωγράφου κηρύττουν τὸ θαῦμα τῆς θείας Οἰκονομίας. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὴν εἰκόνα τῆς

40. Λ. Οὐσπένσκυ, *Ἡ θεολογία τῆς εἰκόνας*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1993, σ. 177.

41. Ὁ.π.

Βαπτίσεως. Μὲ παρόμοιο λακωνικὸ καὶ διαχρονικὸ τρόπο εἰκονογραφοῦνται ἡ Μεταμόρφωση, ἡ Βαΐοφόρος, ἡ Σταύρωση, ἡ Ἀνάσταση, ἡ Ἀνάληψη, ἡ Πεντηκοστή, ὅλα τὰ γεγονότα τῆς ἐπὶ γῆς παρουσίας Του, ἀλλὰ καὶ τὰ μαρτύρια καὶ οἱ βίοι τῶν ἁγίων μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καταγράφονται.

Πρέπει νὰ μείνουμε σὲ μιὰ σιωπηλὴ περισυλλογὴ, πρὶν ἀρχίσει νὰ μιλᾷ ἡ εἰκόνα, λέει ὁ Παῦλος Εὐδοκίμωφ. «Πρέπει νὰ παραδοθοῦμε στὴ χάρι τῆς ποῦ ὁδηγεῖ προσδευτικά στὴν καρδιὰ τοῦ μηνύματός της: Ἡ σύνθεση μὲ τὸ λιτὸ καὶ ἰσχυρὸ λυρισμὸ τῆς εἶναι ἓνα θαῦμα ἁρμονίας ὅπου κάθε λεπτομέρεια ψάλλει. Μὲ τὸ σύνολό της ἐλευθερώνεται καὶ ὑποβάλλεται σὲ μιὰ σπουδαία μουσικὴ συμφωνία: Ἄνω τὰς καρδίας⁴². Ἀπὸ τότε ποῦ ἀρνηθήκαμε ἢ ἀμελήσαμε νὰ γίνουμε ἀκροατὲς τοῦ λόγου τῆς εἰκόνας, ὁδηγήθηκε σὲ παρακμὴ καὶ ὁ λόγος τῆς διδασχῆς μας, τὸ κήρυγμα, γιατί εἶναι οὐσιαστικὴ καὶ κεφαλαιώδης ἡ ἐνότητα τῆς λειτουργικῆς εἰκόνας καὶ τοῦ λειτουργικοῦ λόγου. Αὐτὸ συνέβη μὲ τοὺς εἰκονομάχους τὸν 8ο καὶ 9ο αἰῶνα, ποῦ ὑποτίμησαν τὴν εἰκόνα, ἐνίσχυσαν τὸν λόγο, τὴν ποίηση, καὶ εἰσήγαγαν σὲ ἀντικατάσταση τῆς εἰκόνας κάθε εἴδους μουσικῆ, καὶ πάνω σ' αὐτὸ ὁ πάπας ἅγιος Γρηγόριος Β', ἔγραψε στὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Γ': «ἡσχόλησας αὐτούς», δηλαδὴ τὸν λαό, «εἰς ἀργολογίας, καὶ ὕθλους, καὶ κιθάρας καὶ κροτάλιά τε καὶ αὐλὰς καὶ λήρους, καὶ ἀντὶ εὐχαριστίας καὶ δοξολογίας εἰς μύθους αὐτοὺς ἐπέβαλας»⁴³.

Τί κάνουμε ἐμεῖς ἄραγε ἀπὸ μέρους μας; Χάσαμε τὴν

42. Π. Εὐδοκίμωφ, *Ἡ τέχνη τῆς εἰκόνας*, μτφρ. Κ. Χαλαμπίδη, ἐκδ. Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 245.

43. Mansi, SCC 13, 978B.

αἴσθησι τοῦ κάλλους καὶ τοῦ μέτρου στὴ ναοδομία, στὴ μουσικῆ, στὴν τελετουργία, στὸν λόγο.

Ἐπειδὴ δὲν μάθαμε νὰ διαβάζουμε τὸν λακωνικὸ λόγο τῆς εἰκόνας, ἀναλισκόμαστε σὲ κηρύγματα πομπῶδη μὲ φλύαρες ρητορίες, ἐξατομικεύσαμε τὸ κήρυγμα πιστεύοντας ὅτι μεταφέροντάς το στὸ τέλος τῆς θείας Λειτουργίας θὰ ἔχουμε περισσότερο ἀκροατήριον καὶ ἄρα μεγαλύτερη ἐπιτυχία ὡς ὁμιλητές· εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸ ὅτι δὲν μεταφέραμε στὸ κοινωνικὸ τὸ εὐαγγελικὸ ἀνάγνωσμα, ποῦ εἶναι λόγος Κυρίου, καὶ θεωρητικὰ καὶ οὐσιαστικὰ αὐτὸς σώζει («οἱ ἀκούοντες ζήσονται») ἀλλὰ μόνο τὸν δικὸ μας λόγο, τὸν ἀνθρώπινο, ποῦ ἀγωνίζεται νὰ διερμηνεύσει τὸ Εὐαγγέλιον, ἀλλὰ μὲ ἀνθρώπινη λογικὴ καὶ ὄχι μὲ τὴν λογικὴ τῆς λατρείας. Ἡ λογικὴ τῆς λατρείας θέλει τὴν εἰκόνα νὰ εἶναι ὁρατὴ ἀποκάλυψη τῆς κένωσης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο καὶ σημεῖο ἐκκίνησης τῆς ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεό. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς λέγει πὼς «ἐνθα γὰρ ἂν ᾗ τὸ σημεῖον ἐκεῖ καὶ αὐτὸς (ὁ εἰκονιζόμενος) ἔσται»⁴⁴ καὶ συμπληρώνει: «εἶδον οἱ ἀπόστολοι τὸν Κύριον σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοὺς ἀποστόλους ἕτεροι καὶ τοὺς μάρτυρες ἕτεροι. Ποθῶ καὶ γὰρ τούτοις ὄραν ψυχῆ τε καὶ σώματι... Ἐπεὶ ἄνθρωπός εἰμι καὶ σῶμα περιέκειμαι, ποθῶ καὶ σωματικῶς ὁμιλεῖν καὶ ὄραν τὰ ἅγια»⁴⁵. αὐτὸ δηλαδὴ ποῦ λέγαμε προηγουμένως, πὼς ἡ εἰκόνα βοηθᾷ στὴ σύναψη σχέσης κοινωνίας, ποῦ μπορεῖ νὰ φτάσει μέχρι τὸν προσωπικὸν διάλογο, τὴν προσευχὴν.

44. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως Βιβλίον Δ', ΠΔ', PG 94, 1132B.*

45. Ὁ.π. 1264 B, C.

Μήπως σκεφθήκαμε ποτέ ότι ο δικός μας λόγος λειτουργεί άποτρεπτικά σ' αυτή τη σχέση; μήπως διχάζει ή προτείνει την άτομική σχέση με τον άχροατή, παρά την προσωπική κοινωνία που έχει πάντοτε έναν τριαδικό χαρακτήρα, γιατί περνά μέσα από το βλέμμα του Θεού;

Όπως και να έχουν τα πράγματα, οι γραμμές αυτές γράφονται ως ένας προβληματισμός για να κεντρίσει το ενδιαφέρον όσων διακονούν τον Λόγο με το λόγο τους. Ζούμε σε μια εποχή που ή εικόνα και το βλέμμα καθορίζουν τα πάντα στην καθημερινότητά μας, εκτός από την πνευματική μας ζωή. Το κήρυγμά μας μπορεί να καλύπτει όλα τα θέματα της επικαιρότητας και προσπαθει να δώσει λύση και άπαντήσεις σε ό, τι άπασχολεί το παρόν, ξεχνώντας πώς ή λειτουργία μᾶς καλεί σε μια άλλη βιοτή και μᾶς εισάγει στη βασιλεία του μέλλοντος αιώνας. Άλλωστε ή θεία Λειτουργία είναι ένα ταξίδευμα στην αιωνιότητα, μια πορεία προς τα ἔσχατα.

Πολλές φορές στις μέρες μας διαπιστώνουμε πώς και ή ἴδια ή τέχνη, όπως και ο λόγος, δεν ζει πια από την άποκάλυψη του Άγίου Πνεύματος, από τη δογματική ζωή της Ἐκκλησίας, το βίωμα και την εμπειρία των αγίων της, αλλά τρέφεται ή προσκολλάται στον πολιτισμό της εποχής και τις απαιτήσεις της. Δεν διδάσκει πια, αλλά άναζητᾶ και φάχνει στα τυφλά μαζί με τον κόσμο⁴⁶.

Όμως ἡμεῖς, ο λαός του Θεού, ή Ἐκκλησία, που γνωρίσαμε τον Θεό και υίοθετηθήκαμε από Αυτόν και εἴμαστε τέκνα της Βασιλείας του και συγκληρονόμοι αὐτῆς, πώς μπορούμε να ἐπιστρέφουμε «ἐπὶ τὰ άσθενῆ και πτωχᾶ

46. Λ. Ουσπένσκυ, *Ἡ εἰκόνα*, μτφρ. Φ. Κόντογλου, ἔκδ. Ἀστήρ, Ἀθήναι 1952, σ. 22.

στοιχεία»⁴⁷; Τα δόγματα και τα κηρύγματα της Ἐκκλησίας είναι ο συμπυκνωμένος λόγος και ή εμπειρία των αγίων μας: «οὐ μόνον γράμμασι των ἔκκλησιαστικῶν θεσμοθεσίαν παρέδωκαν, αλλά και άγράφους τισί παραδόσει... πολλῶν τοιγαροῦν και τοσοῦτων άγράφως τῆ Ἐκκλησία παραδεδομένων, και μέχρι των νῦν πεφυλαγμένων, τί περι τὰς εἰκόνας σμικρολογεῖς»⁴⁸; Γιατί ή άγνόηση του θησαυρού;

Θεωρούμε πώς δεν είναι δύσκολο να ξαναβρεί το κήρυγμά μας την εικονιστική του διάσταση, να ξαναγίνει μυσταγωγικό και διερμηνεία του λόγου της Γραφῆς, να θέσουμε μοροστά στα μάτια των πιστών πρότυπα ζωῆς αιωνίου, τους αγίους, τους μάρτυρες, τους όσίους, τους άσκητές, τους όμολογητές, τις εἰκόνας που δεν έγιναν για άλλο λόγο παρά για να τους βοηθήσουν να σωθοῦν.

«Εἶδον εἶδος Θεοῦ το άνθρώπινον και ἐσώθη μου ή ψυχή», λέγει ο άγιος Ἰωάννης ο Δαμασκηνός και συμπληρώνει «Ἐκεῖνος μὲν γάρ το αὔλον... ἐγὼ τῷ σαρκί όφθέντος, μνήμης ἐμπύρευμα. Ἡ των άποστόλων σκια... νόσους ἀπήλαυνε, δαίμονας ἐφυγάδευε· και πώς ή σκια και εἰκὼν των αγίων οὐ δοξασθήσεται; ή πάσης ὕλης προσκύνησιν άνελε, τί μη καινοτόμει, μηδὲ μέταιρε όρια αιώνια, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες σου»⁴⁹.

Όπως ακριβώς ο Θεός ἔγραψε τον νόμο στις πλάκες και τις παρέδωσε στον Μωϋσή και τις τοποθέτησε με τη στάμνο και τη ράβδο στην Κιβωτό, εις μνημόσυνο, «οὔτω

47. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐπερ των αγίων εἰκόνων, Λόγος Α'*, PG 94, 1322, κβ'.

48. Ὁ.π., κγ'.

49. Ὁ.π. κβ'.

καὶ νῦν τὰς εἰκόνας τῶν γεγονότων διαγράφομεν»⁵⁰.

Ὅλα λοιπὸν καὶ ὅλοι οἱ πατέρες συνηγοροῦν στὴ θέση τῆς εἰκόνας στὴ ζωὴ μας καὶ στὴ λατρεία μας.

Ὁ ρόλος τῆς καὶ ὁ λόγος τῆς ὑπομνηματιστικὸς τῆς Γραφῆς, τῆς ὑμνολογίας, τῶν λειτουργικῶν κειμένων.

Στις μέρες μας δὲν ἔχουμε δικαιολογία νὰ ἐπικαλούμαστε ὅτι ἀδυνατοῦμε νὰ γνωρίσουμε τὸν εἰκονικὸ λόγο τῆς εἰκόνας. Ὑπάρχει μιὰ πλούσια βιβλιογραφία πέρα ἀπὸ τὰ πατερικὰ κείμενα, στὴ σύγχρονη βιβλιογραφία, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ στηρίξουν ἓνα δάσκαλο τοῦ λαοῦ στὸ ἔργο τῆς διδασχῆς.

Τὰ ἔσπερινὰ κηρύγματα σίγουρα προσφέρονται γιὰ μιὰ πιὸ ἀναλυτικὴ ἀναφορὰ καὶ διερεύνηση τοῦ κόσμου τῶν εἰκόνων, ὅμως καὶ στὴ θεία Λειτουργία, μπορούμε στὴν ἐπεξεργασία τοῦ θέματος καὶ τὴν ἀνάπτυξή του νὰ στρέψουμε τὴν προσοχή τῶν ἀκροατῶν καὶ πρὸς τὴν εἰκόνα τῆς ἑορτῆς, αὐτὴ ποὺ ἴσως μηχανικὰ προσκύνησαν, χωρὶς νὰ γνωρίζουν τί εἰκονίζει, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν εἰκονογραφικὸ διάκοσμο τοῦ ναοῦ, βοηθώντας τους νὰ συλλαβίσουν καὶ νὰ ἀναγνώσουν, ἴσως ἀργότερα, τὸ σωτήριο λόγο τῆς ἁγιασμένης τέχνης.

Ὁ νὰ κανόνες τῶν ἁγίων Ἀποστόλων τονίζει τὸ χρέος τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν πρεσβυτέρων νὰ μὴ ἀμελοῦν τὸν κληρὸ καὶ τὸν λαὸν καὶ νὰ τοὺς «παιδεύουν εἰς τὴν εὐσεβειαν» ὅμως παιδεῖα χωρὶς σωστὴ διδασχὴ καὶ σωστὰ ἐποπτικὰ βοηθήματα μᾶλλον θὰ μειονεκτεῖ.

Ζοῦμε στὴν ἐποχὴ τῆς εἰκόνας, ὁ κόσμος σήμερα καθλώνεται γιὰ ὧρες ὀλόκληρες μπροστὰ σὲ μιὰ εἰκόνα, ποὺ μὲ μιὰ γρήγορη ἐναλλαγὴ τοῦ περνάει τὰ μηνύματά της.

50. Ὁ.π. ιγ'.

Ὅμως μὲ ποιὲς προϋποθέσεις γίνονται αὐτά; Ποιὰ πρότυπα προβάλλουν; Ποιὰ κοινωνία προωθοῦν; Ποιὰ ἀγωγὴ προσφέρουν;

Μόνο τὴν εἰκόνα τῆς διαφήμισης νὰ προσέξει κανεὶς αἰσθάνεται νὰ τὸν πνίγει τὸ κῦμα ἀπὸ τὰ ἀπόνερα τοῦ σύγχρονου «πολιτισμοῦ», τίποτα δὲν εἶναι «εἰς ὠραῖσμον καὶ φαιδρότητα», ὅπως θέλει ἡ Ἐκκλησία τὴν εἰκόνα.

Ἡ εἰκόνα γιὰ τοὺς πατέρες μας ἦταν δρόμος ἐπικοινωνίας καὶ λόγος ζωῆς ἦταν ἡ ἔκφραση τῆς θείας Οἰκονομίας, ἡ ἀπόδοση τῆς ὠραιότητος, τῆς «ὁμορφιάς ποὺ θὰ σώσει τὸν κόσμον», ὅπως ἔλεγε ὁ Ντοστογιέφσκυ. Δὲν ἔχουμε λοιπὸν ἄλλη ἐπιλογὴ παρὰ νὰ ξαναβροῦμε τὸν βηματισμὸ μας σ' αὐτὴ τὴν ἰχνηλασία καὶ νὰ ἀνακαλύψουμε ξανά τὴν ὠραιότητα.